

NA RUBOVIMA I RASKRIŽJIMA: METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA LIMINALNIH PROSTORA¹

Polazeći od pretpostavke da je prostor ujedno fizička danost i sociokulturni konstrukt, u žarištu rada bit će kontaktne zone, odnosno liminalni prostori koje karakteriziraju dinamični procesi razmjena između različitih kulturnih entiteta. Paradigmatski primjer takvih liminalnih zona zasigurno je ona južnoslavenska koju, s jedne strane, obilježavaju mnogostruke kulturne hibridizacije i sinkretizmi, a s druge sukobi i isključivanja u dugome povijesnom trajanju. Iz tog će razloga južnoslavenska kontaktna zona poslužiti kao predložak za ispitivanje najproduktivnijih metodologija za istraživanje liminalnih prostora koje se ne temelje na statičnom i esencijalističkom identitetskom mišljenju, već dinamičkom i transgresivnom „mišljenju granice“. Sukladno s time, u radu će se pokušati propitati kognitivni i objasnidbeni potencijali te praktične istraživačke mogućnosti različitih pristupa u okviru historijskih studija translacije: od paradigme kulturne razmjene, kulturne difuzije i kulturnih transfera do historije isprepletanja (entangled history), historije ukrštanja (histoire croisée) i historijske analize mreža.

Ključne riječi: liminalni prostor, historijski studiji translacije, kulturna razmjena, kulturni transfer, kulturna difuzija, historija isprepletanja (entangled history), historija ukrštanja (histoire croisée), historijska analiza mreža

1. Egzemplarnost južnoslavenske kontaktne zone

U sponom postkolonijalnih studija nakon 1990-ih godina pojavio se i nov znanstveni interes za istraživanje kontaktnih zona, odnosno liminalnih i „međutnih“ (*in-betweenness*) prostora koje karakteriziraju dinamički procesi razmjena između različitih kulturnih entiteta.² Gledano iz povijesne perspektive, južnoslavensko je područje jedna od najstarijih europskih kontaktnih zona između Srednjeg istoka, Egejskog mora i Srednje Europe, s migracijskom osi u Podunavlju. To je područje ujedno bilo i presjecištem triju distinktivnih civilizacijskih modela: mediteranskog, koji ima izvorište u grčko-rimskoj tradiciji, istočnog, koji se formirao na temelju euroazijskih kultura, i zapadnog, koji obilježava jak germanski utjecaj.³ Slijedom toga, južnoslavensku je liminalnu zonu trajno obilježavala paradoksalna dinamika kulturnih hibridizacija i sinkretizama, ali i konflikata. Ona je ponajviše bila determinirana i premrežena fluidnim i asimetričnim konstelacijama političke, društvene, ekonomske i simboličke moći, čineći tako svojevrsnu mrežu unutar koje su se

¹ Ovo je hrvatski prijevod rada koji će uskoro biti objavljen na engleskom jeziku u zborniku: Ivana Nina Unković (ur.), *Crossroads: East and West. Cultural Contacts, Transfers and Exchange Between East and West in the Mediterranean*, Cambridge Scholar Publishing.

² Za egzemplarnu analizu različitih manifestacija prostorne liminalnosti usp. Dara Downey – Ian Kinane – Elizabeth Parker (ur.), *Landscapes of Liminality. Between Place and Space*, Lanham 2016.

³ Detaljnije usp. Karl Kaser, „Zuwanderung, Ansiedlung und Integration in früher Zeit: drei europäische Zivilisationen (500-1500)“, u: *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa. Eine Einführung*, ur. Siegfried Gruber – Kaser – Robert Pichl, Wien 2003, 63-82.

odvijali procesi selekcija, transfera i modifikacija različitih kulturnih oblika. Štoviše, unutar južnoslavenske kontaktne zone transkulturalna se aktivnost simultano realizirala na dvjema razinama: vertikalno, u obliku kreativnih transfera europskih i bliskoistočnih kulturnih modela u regionalnu kulturnu domenu, i horizontalno, u obliku interaktivne razmjene kulturnih modela između različitih lokalnih (etno)kulturnih grupa.⁴ Iz tog se razloga tradicionalna teorija kulturnih transfera – koja se fokusira na procese mehaničke transmisije različitih kulturnih elemenata i njihove prilagodbe lokalnome kontekstu – ne čini posve prikladnim heurističkim modelom za istraživanje interaktivnih procesa složenih interkulturalnih i transkulturalnih pregovaranja koji su se odvijali unutar južnoslavenske kontaktne zone.⁵

2. Kontaktna zona kao heterotopija

Ponajprije bi valjalo objasniti u kojem će se značenju koristiti sintagma „južnoslavenska kontaktna zona“. Naime, umjesto dihotomijske konceptualizacije prostora u kategorijama simboličke inkluzije i ekskluzije, koncept kontaktne zone pretpostavlja dinamičko, fleksibilno i relacijsko mišljenje o prostoru. Tu vrstu epistemičke geste znatno olakšava tzv. prostorni obrat, koji promovira kritički, multiperspektivni i autorefleksivni pristup prostoru.⁶ Primjerice, iz perspektive sociologije prostora, on se više ne poima kao statična fizička danost, koja ponajprije funkcionira kao spremnik, već kao složeni društveni proizvod, koji se trajno (re)producira u dvostrukome činu sinteze i oprostorenja, čime se uspostavlja relacijski poredak materijalnih dobara i društvenih bića.⁷ S druge, pak, strane, postmoderna geografija konceptualizira prostor kao proces u kojemu se neprestano rekonfigurira pluralna dinamička mreža koju tvori kontingentna simultanost heterogenih povijesnih putanja, gusto protkana asimetričnim odnosima moći.⁸ Takav epistemološki pristup omogućava denaturalizaciju i deontologizaciju tradicionalnih regionalističkih diskursa, koji uspostavljaju i legitimiraju kategoriju regije s pomoću performativne moći objektivacije u diskursu.⁹ Na

⁴ Usp. Zrinka Blažević, „Early modern cultural transfers and cultural translations in the south Slavic contact zone: the example of Pavao Ritter Vitezović (1652-1713)“, u: *The Balkans. Multiple Dimensions of European Culture*, ur. Lilia Kirova, Sofia 2010, 167-183.

⁵ Usp. Wolfgang Schmale, „Cultural Transfer“, *EGO. Europäische Geschichte Online*, <http://ieg-ego.eu/en/threads/theories-and-methods/cultural-transfer> (posjet 13. 3. 2018).

⁶ Za recentne preglede utjecaja paradigme prostornog obrata na epistemološku i praktično-istraživačku konfiguraciju suvremenih društvenih i humanističkih znanosti usp. npr. Barney Warf – Santa Arias (ur.), *The Spatial Turn. Interdisciplinary Perspectives*, London – New York 2009; Jörg Döring – Tristan Thielmann (ur.), *Spatial Turn: das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, Bielefeld 2008. Sustavan i vrlo instruktivan prikaz teorijskih postavki prostornog obrata s naglaskom na heurističke mogućnosti te paradigme iz gledišta znanosti o književnosti usp. Ivana Brković, „Književni prostori u svjetlu prostornog obrata“, *Umjetnost riječi*, 57/1-2, 2013, 115-138.

⁷ Detaljnije usp. Martina Löw, *Raumsoziologie*, Frankfurt am Main 2001, 152-161.

⁸ Usp. Doreen Massey, *For Space*, London 2005, 7.

⁹ „Regionalistički diskurs je performativni diskurs čija je svrha da kao legitimnu nametne novu definiciju granica i da tako omeđenu regiju učini poznatom i priznatom, suprotstavljajući se dominantnom razgraničenju, koje regiju kao takvu, to jest legitimnu i priznatu, ne poznaje. Kad čin kategorizacije postigne priznanje ili kad ga obavlja priznati autoritet, tada taj čin sam po sebi ima određenu aktivnu moć: ‘etničke’ ili ‘regionalne’ kategorije, kao i kategorije srodstva, instituiraju određenu realnost s pomoću moći otkrivanja i konstruiranja koja djeluje objektiviranjem u diskursu.“ Pierre Bourdieu, *Što znači govoriti. Ekonomija jezičnih razmjena*, Zagreb 1992, 119.

taj se način regionalistički diskurs ukazuje u svojoj istinskoj biti, kao arbitrarna konstrukcija i klasifikacijska praksa koja prije svega treba uspostaviti i olakšati znanstvenu komunikaciju.

Referirajući na Foucaultov koncept heterotopije, kao heterogenog mjesta koje ima sposobnost supostojanja i supostavljanja nekoliko međusobno inkompatibilnih prostora,¹⁰ predložila bih svojevrsnu rekonceptualizaciju pojma južnoslavenske kontaktne zone. Ona bi se mogla definirati kao zona međuprostorne interakcije, odnosno prostor miješanja i preklapanja, gdje se u kontingentnoj igri privlačenja i odbijanja neprestano (re)kreiraju individualni i kolektivni identiteti. Konceptualizira li se tako kao propustan i liminalan međuprostor civilizacijskih, religijskih, kulturnih, ekonomskih i društvenih prepletanja, suživota i transgresija u dugome povijesnom trajanju, južnoslavenska se heterotopija može shvatiti i kao kontestativan prostor trajnih (re)figuracija različitih simboličkih i političkih identiteta i lojalnosti. Vrlo funkcionalno heurističko oruđe za opisivanje toga „međutnog“ prostora u kojem se zbivaju kuturne promjene nudi koncept liminalnosti. Sukladno s općeprihvaćenom definicijom, liminalna zona (čiji amblematski primjer predstavlja upravo južnoslavensko područje) jest transkulturni prostor u kojem se oblikuju strategije kreiranja individualnog i kolektivnog sebstva, odnosno područje u kojemu se zbivaju stalni procesi razmjene između različitih kulturnih entiteta.¹¹ Iz tog se razloga južnoslavenski kulturni identiteti ne smiju shvaćati kao fiksirane i homeostatske kategorije, nego kao procesni fenomeni koji se konstantno (re)produciraju u liminalnom polju translacijskoga, oscilirajući između stabilizacije i destabilizacije, privajanja i odbacivanja, identiteta i razlike. Štoviše, zahvaljujući činjenici da su južnoslavenski relacijski identiteti utemeljeni na principu recipročne inkluzivnosti, istraživanje južnoslavenske heterotopije može pružiti vrijedan uvid u složene procese konstrukcije mnogostrukih i mnoštvenih etničkih, konfesionalnih, profesionalnih, klasnih, rodnih i ostalih modela identifikacije te oblika i strategija društvenih, političkih i kulturnih interakcija, segmentacija i sukoba. Stoga bi južnoslavenska heterotopija kao prostor (ne)moguće koegzistencije hibridnih društvenih, kulturnih, političkih i ekonomskih formi svoju geopolitičku marginalnost mogla pretvoriti u vrstu epistemološke centralnosti, posebno iz perspektive povećanog interesa suvremenih društvenih i kulturnih teorija za fenomene razlike.¹²

To je u potpunom suglasju s epistemološkim trendovima koji se u posljednje vrijeme pojavljuju i unutar studija granica (*Border Studies*). U kritičkom otklonu spram tradicionalne konceptualizacije granice kao teritorijalnog, institucionalnog i simboličkog markera suvereniteta, distinktivnosti i ekskluzivnosti nacije i države, studije granica aktivno promoviraju holistički, prakseološki i komparativni pristup fenomenu granice.¹³ Svoj predmet

¹⁰ „Vjerojatno u svakoj kulturi, u svakoj civilizaciji, nalazimo stvarna mjesta – mjesta koja postoje i tvore sâm temelj društva – koja su unekoliko nalik na protumjesta, vrstu efektivno ostvarenih utopija u kojima su stvarna mjesta, sva stvarna mjesta koja je moguće naći u okviru neke kulture, istodobno reprezentirana, osporena i izokrenuta. Takva su mjesta izvan svih mjesta, iako je moguće ustanoviti njihov stvarni smještaj. Budući da su ta mjesta apsolutno različita od svih mjesta koja reflektiraju i o kojima govore, ja ću ih, kao suprotnost utopijama, nazvati heterotopijama.“ Michel Foucault, „Of Other Spaces“, *Diacritics*, 16, 1986, 22-27 (prev. Z. B.).

¹¹ Detaljnije usp. Homi Bhabha, *Smeštanje kulture*, Beograd 2004, 56.

¹² Detaljnije usp. Blažević, „Kako misliti kulturu: suvremene teorije kulture i problem kulturne razlike“, u: *Desničini susreti 2005.–2008. Zbornik radova*, ur. Drago Roksandić – Ivana Cvijović Javorina, Zagreb 2010, 179-192.

¹³ Usp. Thomas M. Wilson – Hastings Donnan, „Borders and Border Studies“, u: *A Companion to Border Studies*, ur. Wilson – Donnan, Chichester 2012, 13-22.

istraživanja studije granica epistemološki definiraju kao prostorni i društveni fenomen koji generiraju različiti materijalni i simbolički diskursi i prakse.¹⁴ Temeljno ontološko obilježje granica proizlazi i iz semiotičke konstitucije samog pojma koji evocira poziciju liminalnosti, odnosno heterotopijsku mogućnost granice da istodobno osigura i propusnost i izolaciju. Time se granica ontološki utemeljuje u paradoksalnoj liminalnoj dijalektici povezanosti u razdvajanju, čime se naglašava njezin imanentan strateški potencijal da istodobno označava, ali i proizvodi ograničenje i prekoračenje, prisilu i otpor.¹⁵

3. Metodologije istraživanja liminalnih prostora

Kako bi se što učinkovitije mogla istražiti ovako rekonfigurirana prostorna i kulturna geografija južnoslavenske kontaktne zone, nužno je osmisliti prikladna heuristička sredstva, odnosno vrstu „metodologije za liminalni prostor“.¹⁶ Takva se metodologija, dakako, ne smije temeljiti na statičnom i esencijalističkom identitetskom mišljenju, već na dinamičkom i transgresivnom „mišljenju granice“ koje računa s konfliktnim prožimanjem unutarnjeg i vanjskog, imperijalnog i kolonijalnog, istočnog i zapadnog.¹⁷ Stoga bi buduća istraživanja južnoslavenske liminalne zone trebala biti u znaku translacije, i to kako na epistemološkoj, kao strategiji kritičke refleksije, tako i na fenomenološkoj razini. Polazeći od pretpostavke da su teorije povijesno i kulturno kodirane prakse, translacijski pristupi potiču translacije, odnosno kreativne transfere i adaptacije teorijskih modela, heurističkih koncepata i metodoloških procedura između različitih disciplina, kako bi se potaknula komparativna razmjena, internacionalizacija i duboka unutarnja transformacija teorijskog polja humanističkih i društvenih znanosti. Iako treba voditi računa o ozbiljnim epistemološkim rizicima, poput pojednostavnjenja, metaforizacije i nesumjerljivosti kulturnih i teorijskih okvira koje takva vrsta znanstvene prakse nesumnjivo može izazvati, njezini zagovornici redovito ističu intelektualno stimulativan i kreativan karakter teorijskih transfera. Glavne su prednosti takve epistemološke hibridizacije, prema njihovu mišljenju, ne samo otkrivanje razlika, napetosti i antagonizama između znanstvenih disciplina, lokalnih znanstvenih tradicija i praktičnog istraživanja nego i porast kognitivnih i interpretativnih mogućnosti znanstvenog polja u cjelini.¹⁸ Osim toga, epistemološka hibridizacija potiče i kritičku recepciju teorijskih impulsa drugih srodnih paradigmi koje se bave fenomenima političkih, ekonomskih i simboličkih medijacija, transakcija i transformacija.

Epistemologija prikladna za istraživanje južnoslavenske heterotopije trebala bi, osim toga, imati i transnacionalni karakter, što se ponajprije odnosi na nov pristup fenomenu

¹⁴ Usp. Ansii Paasi, „A Border Theory? An Unattainable Dream or a Realistic Aim for Border Scholars?“, u: *Ashgate Companion to Border Studies*, ur. Doris Wastl-Walter, Farnham 2011, 11-32.

¹⁵ Usp. Henk van Houtum, „The Mask of the Border“, u: *Ashgate Companion to Border Studies*, ur. Wastl-Walter, Farnham 2011, 49-62.

¹⁶ Usp. Dušan I. Bjelić, „Introduction: Blowing Up the ‘Bridge’“, u: *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, ur. Bjelić – Obrad Savić, London 2002, 1-22.

¹⁷ Detaljnije usp. Walter D. Mignolo, *Local Histories/Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledge and Border Thinking*, New Jersey 2000, 11.

¹⁸ Detaljnije usp. Birgit Neumann – Ansgar Nünning, *Travelling Concepts for the Study of Culture*, Berlin 2012, 7-15.

razlike. Naime, iz transnacionalne perspektive razlika više nije prezreni i uvijek prijeteći nusproizvod nedovoljno homogeniziranih nacionalnih povijesti i kultura, nego složena, premda ne uvijek i potpuno pronična kvaliteta koja se trajno (re)producira u procesima mnogostrukih kulturnih transfera i tranzicija. Drugim riječima, glavni spoznajni i objasnidbeni cilj transnacionalne epistemologije nije potraga za drevnim i jedinstvenim kulturnim korijenima, već za zavojitim i ispresijecanim kulturnim putevima i putanjama.¹⁹ To se uvelike podudara s epistemološkim ciljevima transnacionalne historije, koja nastoji istražiti dinamične procese „koji djeluju iznad, preko, ispod ili između različitih društvenih i političkih entiteta“. Transnacionalna se historija danas, na zasadama francuske analističke baštine, „historije odozdo“ i nove kulturne historije, sve više etablira unutar disciplinarnoga polja historijske znanosti, čineći svojevrstan komplementarni parnjak komparativnoj i globalnoj historiji. Postulirajući kao svoj glavni epistemološki cilj denaturalizaciju nacionalnoga, koje prokazuje kao proizvod transnacionalnih procesa, transnacionalna historija ne pretendira postati nova teorijska paradigma, već se skromno samopredstavlja kao specifična istraživačka perspektiva koja pruža heurističke mogućnosti za povezivanje dimenzije lokalnoga s razinom nadnacionalnoga i transkontinentalnoga.²⁰

Iz tih bi razloga u istraživački fokus valjalo postaviti fenomene kulturnih, političkih i ekonomskih razmjena, transfera i transakcija koje su uvjetovali različiti društveni, politički i institucionalni čimbenici, strukture i procesi koji djeluju unutar dinamičnog polja hijerarhijskih i asimetričnih odnosa moći unutar južnoslavenske kontaktne zone. U tom bi smislu kao vrlo korisno heurističko oruđe mogla pružiti teorija transdiferencije, koju su elaborirali Helmbrecht Breinig i Klaus Lösch. Ona u fokus svoga epistemičkog interesa stavlja transgresivno i nelinearno, odnosno fenomene koji prolaze preko (trans)demarkacijske linije binarnih opreka, oscilirajući u konstantnom procesu vlastita (re)konfiguriranja. U heurističkom smislu, teorija transdiferencije mogla bi se opisati kao paradigma koja simultano operira na teorijsko-analitičkoj, fenomenološko-empirijskoj i kritičko-normativnoj razini, nastojeći objasniti kompleksne procese re/de/konstrukcije kulturnih identiteta i razlika u uvjetima kulturnih višepripadnosti i miješanja. Osim toga, prema mišljenju njezinih utemeljitelja, teorija transdiferencije može poslužiti kao odličan heuristički model za konceptualiziranje fenomena socijalnog i egzistencijalnog iskustva, elaboriranje epistemoloških problema, osvjetljavanje procesa kulturne produkcije i reprodukcije, interferencija kulturnih semantika i kulturnih identiteta te, konačno, za analizu simboličkih reprezentacija. Zbog takva visoko postavljenog spoznajnoga cilja, teorija transdiferencije polazi od principa „kognitivne disonancije“, što joj omogućuje zahvaćanje fenomena nelinearnog, nerazlučivog i nerazumljivog, zbog čega bi se, pomalo paradoksalno, transdiferencijska hermeneutika mogla opisati kao svojevrсна hermeneutika nerazumijevanja, odnosno pogrešnog razumijevanja procesa kondenzacija razlike. Drugim riječima, transdiferencijska hermeneutika zauzima se za istraživanje fenomena razumijevanja u znaku rodne, socijalne, etničke i svake druge razlike, čime se odmiče od idealističkog projekta koncipiranja kulturnog alteriteta unutar horizonta univerzalne ljudske kulturalnosti. Na temelju svega rečenog nedvojbeno proizlazi da iz transdiferencijske perspektive kulturne

¹⁹ Usp. Doris Bachmann-Medick, *Cultural Turns: Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*, Reinbek bei Hamburg 2006, 257.

²⁰ Detaljnije usp. Pierre-Yves Saunier, *Transnational History*, New York 2013.

granice nisu demarkacijske linije, već intersticijalne zone interakcije, prostori prožimanja i preklapanja gdje se u kontingentnoj igri privlačenja i odbijanja neprestano (re)kreiraju kulturni identiteti. Oni su uvijek kontaminirani drugošću i razlikom, zbog čega dolazi u pitanje i klasična ontološka opreka između sebstva kao prisutnosti i Drugog kao odsutnosti. Naime, transdiferentni kulturni identiteti trajno osciliraju u paradoksalnoj, ali nerazrješivoj podvostručenoj dihotomiji između odrugovljenog vlastitog i apropriranog tuđeg, tvoreći time složeni odnos recipročne inkluzivnosti.²¹

Kad je riječ o konkretnim metodološkim procedurama koje mogu osigurati epistemičko, kognitivno i objasnidbeno „raz-graničenje“, koje neizbježno iziskuje istraživanje, baumanovskim rječnikom rečeno, „tekućih“ kulturnih fenomena poput kulturnih transfera, razmjena i ukrštanja unutar južnoslavenske kontaktne zone, ponajprije valja istaknuti historijske studije translacije. Premda se u okviru historijskih studija translacije mogu uvrstiti različiti pristupi, od paradigme kulturne razmjene do historijske analize mreža, kao njihov zajednički nazivnik može se izdvojiti pretpostavka da kulturni procesi u užem smislu, kao i povijesni procesi općenito, nisu fenomeni jednostrane i mehaničke transmisije i adaptacije kulturnih elemenata, nego vrsta delokalizirane translacijske prakse. Sukladno s time, kao jedino primjereno metodološko oruđe za interpretativnu analizu tih iznimno složenih i fluidnih fenomena trebaju se rabiti kategorije „izmještenog razumijevanja“, koje su dovoljno osjetljive za detektiranje mreža, poveznica i hiperteksta povijesti.²²

Tijekom posljednjih tridesetak godina u okviru disciplinarnog polja komparativne historije razvili su se vrlo različiti i sofisticirani istraživački pristupi s osloncem na koncepte kulturne razmjene, kulturnog transfera, kulturne difuzije i translacije.²³ Pionirski iskorak u tom pravcu napravili su sredinom 1980-ih godina Michel Espagne i Michael Werner. Stavljajući u svoj istraživački fokus transfere elemenata „francuske nacionalne kulture“ u Njemačku i njihovu recepciju tijekom 18. i 19. stoljeća, skovali su koncept *transfers culturels*. Premda su Espagne, Werner i njihovi sljedbenici svoja istraživanja ograničili na nacionalne kulture, ipak su uspjeli izbjeći neke od nedostataka komparativne historije zahvaljujući pomnoj povijesnoj kontekstualizaciji uočenih pojava transfera, recepcija i akulturacija.²⁴

U anglosaksonskoj historiografiji koja se bavi spomenutim fenomenima prevladava, pak, paradigma kulturne razmjene, i to prvenstveno zahvaljujući radovima kulturnog povjesničara Petera Burkea. Polazeći od pretpostavke da kulturna recepcija nije pasivan proces prenošenja kulturnih dobara, koja ostaju više ili manje nepromijenjena, Burke

²¹ Detaljnije usp. Helmbrecht Breinig – Klaus Lösch, „Difference and Transdifference“, u: *Multiculturalism in Contemporary Societies: Perspectives on Difference and Transdifference*, ur. Breinig et al., Erlangen 2002, 11-36; Lars Allolio-Näcke et al. (ur.), *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, Frankfurt – New York 2005; Britta Kalscheuer – Lars Allolio-Näcke (ur.), *Kulturelle Differenzen begreifen. Das Konzept der Transdifferenz aus interdisziplinärer Sicht*, Frankfurt – New York 2008.

²² Usp. Schmale, „Cultural Transfer“, *EGO. Europäische Geschichte Online*, <http://www.ieg-ego.eu/en/threads/theories-and-methods/cultural-transfer/wolfgang-schmale-cultural-transfer> (posjet 17. 3. 2018).

²³ Detaljnije usp. Hartmut Kaelble, „Die Debatte über Vergleich und Transfer und was jetzt?“, *H-Soz-Kult (Humanities – Sozial und Kulturgeschichte)*, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/type=artike-l&id=574> (posjet 22. 3. 2017.).

²⁴ Detaljnije usp. Matthias Middell, „Kulturtransfer, Transfers culturels“, *Docupedia-Zeitgeschichte*, <http://docupedia.de/zg/Kulturtransfer?oldid=108736> (posjet 18. 3. 2018.).

osmišljava teorijski model kulturne razmjene, kako bi ispitao složene procese adaptacije i adaptacije kulturnih artefakata. Supostavljajući sistemsku i individualnu razinu procesa kulturne razmjene, zaključuje da ona uvijek rezultira stvaranjem novog kulturnog hibrida ili, pak, novog kulturnog poretka. U analizi kulturnih razmjena Burke, osim toga, vodi računa i o ograničavajućim čimbenicima, kao što su hijerarhijski i asimetrični odnosi moći te kreativni potencijali imaginativne ljudske prakse. Pozivajući se usto na koncept „ekotipa“ etnologa Carla von Sydowa i figuracijski model sociologa Norberta Eliasa, Burke s pravom naglašava relativnu autonomiju hibridnih oblika „lokalnog znanja“ koji nastaju kao rezultat procesa kulturne selekcije, kao i dinamičnu međuovisnost različitih elemenata uključenih u kulturne interakcije.²⁵

Dok se istraživanja kulturnih razmjena prvenstveno usredotočuju na jednosmjerne procese, paradigma kulturnog transfera naglašava višesmjernu i adaptivnu prirodu kulturnih transakcija. Drugim riječima, procesi razmjene koji uključuju medijaciju tekstova, diskursa, medija i materijalnih praksi pretpostavljaju interaktivna i složena interkulturalna i transkulturalna pregovaranja u okviru različitih translacijskih scenarija. Oni su determinirani asimetričnim konstelacijama stvarne i simboličke moći, kao i kreativnim potencijalima ljudskog djelovanja. Pritom se strukturemi i kulturemi, odnosno materijalni i kulturni koherentni uključeni u mnogostruke procese translacije ne poimaju kao fiksne, homeostatske i linearno povezane kategorije, već kao nodalni fenomeni koji tvore makrokoherente i grozdove (klastere), u kojima se različiti entiteti tipični za određen prostor mogu prepoznati kao temporalno specifični kodovi materijalnih i povijesnih odnosa.²⁶

Na temelju sličnih epistemoloških polazišta njemački kulturni povjesničar Johannes Helmrath formulirao je koncept kulturne difuzije, kako bi heuristički opisao interaktivan, agonalan i polifon karakter procesa kulturne razmjene u humanizmu. Budući da je, kao heuristička metafora, koncept kulturne difuzije mnogo neutralniji od koncepta kulturnog transfera i kulturne razmjene, puno je učinkovitiji za opis dinamičnog, multilateralnog i multimedijskog karaktera procesa kulturne translacije, uzimajući u obzir i dispartne, pa čak i konfliktne recepcijske interese. S druge, pak, strane, koncept kulturne difuzije dovoljno je osjetljiv za detektiranje fenomena kulturnih hibridizacija, emulacija i sinkretizama koji su bili nezaobilazna posljedica funkcionalnih modifikacija kulturnih elemenata u sklopu procesa humanističke „transkulturracije“, koja se istodobno realizirala u vremenskoj i prostornoj domeni.²⁷

Osim paradigmi kulturnog transfera, kulturne razumjene i difuzije, interpretativno-analički učinkovitu platformu za istraživanje transkulturnih fenomena pruža i historija isprepletanja (*entangled history*). U kritičkom otklonu prema mononacionalnim spoznajnim i objasnidbenim modelima, koji još uvijek dominiraju u historijskoj znanostima, historija isprepletanja nastoji ispitati različite vrste umrežavanja i transakcija između različitih područja, regija, pa čak i kontinenata. Njezini su glavni zagovornici i promicatelji povjesničari Sidney Wilfred Mintz, Shalini Randeria i Sebastian Conrad. Premda se najvećma

²⁵ Detaljnije usp. Peter Burke, *Cultural Hybridity*, Cambridge 2009, 79-115.

²⁶ Usp. Schmale, „Cultural Transfer“, *EGO. Europäische Geschichte Online*, <http://www.ieg-ego.eu/en/threads/theories-and-methods/cultural-transfer/wolfgang-schmale-cultural-transfer> (posjet 23. 3. 2018).

²⁷ Usp. Johannes Helmrath, „Diffusion des Humanismus. Zur Einführung“, u: *Diffusion des Humanismus Studien zur nationalen Geschichtsschreibung europäischer Humanisten*, ur. Isti, Göttingen 2002, 9-29.

oslanja na teorijske uvide postkolonijalnih studija, historija isprepletanja ne bavi se samo istraživanjima različitih ekonomskih, kulturnih, društvenih i institucionalnih transfera od metropole prema kolonijama, nego i obratno, čime ozbiljno dovodi u pitanje objasnidbeni potencijal tradicionalnih unilateralnih teorija modernizacije i globalizacije.²⁸

Najnoviji pristup u okviru „relacijskih“ historijskih paradigmi jest historija ukrštanja (*histoire croisée*), čiju su teorijsku i metodološku platformu osmislili i razradili francuski historičari Michael Werner i Bénédicte Zimmermann. Njezina je temeljna zadaća ispitati asimetričan, fluidan i evolutivan karakter procesa ukrštanja (*intercrossing*) iz pozicije „dvostruke hermeneutike“, koja nastoji interpretativno zahvatiti ne samo objekt analize nego i vlastite epistemološke pretpostavke. Pritom se pokušavaju detektirati dinamika i modaliteti transformacija kako elemenata koji ulaze u višestruke i višesmjernje procese ukrštanja tako i njihov finalni rezultat, i to unutar refleksivnoga i relacijskoga polja generiranja značenja. Ono se zasniva na principu pragmatičke indukcije, koja iziskuje nužnost trodimenzionalne kontekstualizacije i historizacije – objekata, kategorija analize te odnosa istraživača i istraživanoga fenomena. U tu svrhu *histoire croisée* razvija sofisticiran metodološki instrumentarij, koji posebice inzistira na neprestanom prilagođavanju analitičkih razina (mikrohistorijske i makrohistorijske) i temporalnih shema (sinkronija i dijakronija) dinamici samog analitičko-interpretativnog procesa. To, drugim riječima, sugerira da se u okviru paradigme *histoire croisée* ukrštanje shvaća u dvojakom, epistemološkom i fenomenološkom smislu interaktivnog principa, koji istodobno odražava dinamiku istraživanja i logiku interakcija objekata analize koji se nalaze u relacijskom odnosu.²⁹

Dok se ostale grane historijskih studija translacije poglavito zanimaju za istraživanja nesigurnih putanja prostornoga kretanja materijalnih objekata te tekstualnih i vizualnih značenjskih sustava, historijska analiza mreža nastoji ispitati strukturna i funkcionalna obilježja dinamičkih društvenih mreža, istodobno istražujući motivacije, očekivanja i ciljeve taktičkih i strateških praksi pojedinih aktera, njihove složene međudnose unutar mreže, kao i transformativne potencijale mreže same.³⁰ Slijedeći nove epistemološke i metodološke trendove u suvremenoj historijskoj znanosti, koja samosvjesno fuzionira sociologijske i kulturalističke pristupe, kako bi nadišla binarnu opreku između intencionalnog djelovanja i strukturne uvjetovanosti, historijska analiza mreža istražuje dinamičku konfiguraciju društvenih odnosa koji definiraju djelokrug povijesnih aktera u određenim političkim, ekonomskim i društvenim okolnostima. Izuzev pojedinaca, mreže mogu tvoriti i formalne i neformalne organizacije poput obitelji, kućanstava, cehova, intelektualnih kružoka i političkih klika, čiji su odnosi determinirani materijalnim, simboličkim, praktičnim ili emocionalnim interesom i/ili potporom. Kako bi što je moguće preciznije provela

²⁸ Detaljnije usp. Sebastian Conrad – Shalini Randeria, „Geteilte Geschichten-Europa in einer postkolonialen Welt“, u: *Jenseits des Eurozentrismus. Postkoloniale Perspektiven in den Geschichts- und Kulturwissenschaften*, ur. Conrad – Randeria, Frankfurt am Main 2002, 9-49.

²⁹ Detaljnije usp. Michel Werner – Bénédicte Zimmermann, „Beyond Comparison: *Histoire Croisée* and the challenge of reflexivity“, *History and Theory*, 45, 2006, 33-37.

³⁰ Detaljnije usp. Marten Düring – Linda Keyserlingk, „Netzwerkanalyse in den Geschichtswissenschaften: Historische Netzwerkanalyse als Methode für die Erforschung von historischen Prozessen“, u: *Prozesse: Formen, Dynamiken, Erklärungen*, ur. Rainer Schützeichel – Stefan Jordan, Wiesbaden 2013, 7-32; Claire Lemerrier, „Formal Network Methods in History: Why and How?“, u: *Social Networks, Political Institutions and Rural Societies*, ur. Georg Fertig, Brepols 2015, 281-310.

kvalitativnu i kvantitativnu analizu složene nodalne prirode povijesnoga djelovanja, historijska analiza mreža usredotočuje se na ispitivanje pet međuovisnih čimbenika: utjecaja društvenih struktura, društvene situiranosti i osobnih kvaliteta povijesnih aktera te utjecaja prostornih i vremenskih promjena.³¹ Osim toga, nastojeći ispitati svoj istraživački objekt na mikro-, mezo- i makrorazini, historijska se analiza mreža, s jedne strane, fokusira na formalna (npr. veličina mreže, brojnost kontakata, prostorna udaljenost među pripadnicima) i funkcionalna obilježja pojedine mreže, a s druge strane na status različitih mreža u širem sociohistorijskom kontekstu.³²

4. Razlika u svjetlu afirmativne odnosnosti

Na koncu bi valjalo naglasiti da sve grane historijskih studija translacije polaze od sličnih epistemoloških pretpostavki koje bi se najbolje moglo opisati kao princip afirmativne odnosnosti.³³ To znači da se razlika više ne konceptualizira kao odnos binarnih opreka ili inherentne negativnosti, već kao uzajamnost dvaju inkluzivnih i međusobno konstitutivnih fenomena. Samo se na taj način rubovi i raskrižja poput južnoslavenske kontaktne zone mogu prestati doživljavati zastrašujućim prostorima na kojima kontinuirano prijete kulturne zaraze i početi promatrati kao plodonosni rasadnici kulturne kreativnosti i inovacija.

³¹ Usp. Christoph Boyer, „Netzwerke und Geschichte: Netzwertheorien und Geschichtswissenschaften“, u: *Transnationale Netzwerke im 20. Jahrhundert: Historische Erkundungen zu Ideen und Praktiken, Individuen und Organisationen*, ur. Berthold Unfried, Leipzig 2008, 54-57.

³² Detaljnije usp. Betina Hollstein, „Qualitative Methoden und Netzwerkanalyse“, u: *Qualitative Netzwerkanalyse. Konzepte, Methoden, Anwendungen*, ur. Hollstein – Florian Strauss, Wiesbaden 2006, 14.

³³ Detaljnije usp. Rick Dolphijn – Iris van der Tuin, *New Materialism: Interviews and Cartographies*, Ann Arbor 2012, 129.